

УДК 342.7
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.197>

А. М. Мерник
кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0002-9762-3057

Є. О. Стоян
студентка I курсу
Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0002-5824-9111

ПОЗИТИВНА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИ ТА ДЕРЖАВИ (ДІАЛЕКТИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК)

У статті висвітлено підхід до позитивної юридичної відповідальності особи та держави, проаналізовано сутність їх діалектичного зв'язку. Розглянуто проблематику визначення поняття та характерних ознак позитивної юридичної відповідальності в сучасній доктрині права. Наголошено на тому, що відсутність одностайного науково-юридичного поділу юридичної відповідальності як правової категорії на позитивну та негативну створює передумови для постійних дискусій правників щодо цього. Сучасна теоретична юриспруденція своїми основними завданнями ставить пізнання державно-правової дійсності шляхом застосування прийомів та засобів теорії держави та права, філософії права, соціології права, політології права, правової статистики, антропології права та інших міждисциплінарних напрямів юридичних досліджень. Акцентується увага на тому, що у літературі юридична відповідальність у класичному розумінні розглядається як негативна (ретроспективна) відповідальність у різних її трактуваннях, таких як необхідність правопорушника зазнавати несприятливі наслідки; правовий вплив держави (його спеціальних органів) на правопорушника, що обумовлений фактом вчинення правопорушень і полягає у додатковому обов'язку правопорушника зазнавати відповідних негативних наслідків; застосування до правопорушника штрафних (каральних) санкцій норм права. Щодо позитивної юридичної відповідальності, яка розглядається як самостійне, сумлінне, активне виконання обов'язків, добровільне слідування приписам норм права, то до неї проявляється неоднозначне ставлення. В позитивному сенсі юридична відповідальність – це усвідомлення суб'єктом права свого боргу (особливих обов'язків) перед суспільством, колективом, соціальними групами. Таку відповідальність суб'єкт покладає на себе за майбутні результати своєї правомірної поведінки. Робиться висновок, що відносини між державою та суспільством розкриваються через визнання державою суспільства громадянським. Нормативні акти, видані державою, встановлюють правила поведінки як для суспільства, так і для держави. Взаємозв'язок держави й права виражається у верховенстві прийнятих регуляторних актів. Моделі урядових дій будуються за допомогою закону, які є справедливими та недискримінаційними. Громадянське суспільство та правова держава в процесі їх взаємодії утворюють складну та органічну соціальну систему, що доповнює одна одну.

Ключові слова: соціальна відповідальність, юридична відповідальність, позитивна юридична відповідальність, негативна юридична відповідальність, правова держава.

Mernyk A. M., Stoian Ye. O. POSITIVE LEGAL RESPONSIBILITY OF PERSON AND STATE (DIALECTIC RELATIONSHIP)

The article highlights the approach to the positive legal responsibility of the individual and the state, analyzes the essence of their dialectical relationship. The problem of defining the concept and characteristics of positive legal responsibility in the modern doctrine of law is considered. It is emphasized that the lack of a unanimous scientific and legal division of legal responsibility as a legal category into positive and negative creates the preconditions for constant discussions of lawyers on this issue. Modern theoretical jurisprudence with its main tasks is the knowledge of state and legal reality through the use of techniques and tools of theory of state and law, philosophy of law, sociology of law, political science, legal statistics, and anthropology of law and other interdisciplinary areas of legal research. Emphasis is placed on the fact that in the literature, legal liability in the classical sense is considered as a negative (retrospective) liability in its various interpretations: the need for the offender to suffer adverse consequences; the legal influence of the state (its special bodies) on the offender, which is due to the fact of committing offenses, and is an additional obligation of the offender to suffer the corresponding negative consequences; application of penalties to the offender, etc. As for the positive legal responsibility, which is considered as an independent, honest, active performance of duties, voluntary compliance with the provisions of the law, it is ambiguous. In a positive sense, legal responsibility – the subject's awareness of the right to its debt (special responsibilities) to society, team, social groups. Such responsibility the subject assumes for future results of the lawful behavior. It is concluded that the relationship between the state and society is revealed through the recognition of civil society by the state. Normative acts issued by the state establish rules of conduct for both society and the state. The relationship between the state and law is expressed in the supremacy of regulatory acts. Models of government action are built by law, which are fair and non-discriminatory. Civil society and the rule of law in the process of their interaction form a complex and organic social system that complements each other.

Key words: social responsibility, legal responsibility, positive legal responsibility, negative legal responsibility, rule of law.

Постановка проблеми. Відсутність одностайного науково-юридичного поділу юридичної відповідальності як правової категорії на позитивну та негативну створює передумови для постійних дискусій правників щодо цього. Сучасна теоретична юриспруденція своїми основними завданнями вважає пізнання державно-правової дійсності шляхом застосування прийомів та засобів теорії держави та права, філософії права, соціології права, політології права, правової статистики, антропології права та інших міждисциплінарних напрямів юридичних досліджень.

Без сумніву, створення правової держави зумовлює необхідність вивчення проблем позитивної юридичної відповідальності, її ознак, зв'язку з конкретною особою в суспільстві, оскільки саме позитивна юридична відповідальність значною мірою впливає на розвиток правової культури та правосвідомості суб'єктів правовідносин, що складаються в політико-територіальній організації публічної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній науці досить незначний обсяг робіт, присвячених позитивній юридичній відповідальності. Однак деякі аспекти зазначеної юридичної категорії висвітлювались у працях провідних вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема А.В. Маркіна, М.М. Марченка, І.М. Мінаєвої, В.І. Орленка, М.В. Савчина, В.М. Шаповала, С.Д. Гусарева, Є.В. Білозьорова, М.М. Терещук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Здебільшого визначення загальної характеристики, а також основних засад позитивної юридичної відповідальності звично відстежувати в межах окремої галузі права, а не структуровано, тому слід здійснити аналіз зазначеної правової категорії шляхом установаження закономірностей взаємодії особи та держави у процесі реалізації юридичної відповідальності в публічній сфері права.

Метою статті є теоретичний та практичний аналіз категорії «правова держава», загальнотеоретична характеристика позитивної юридичної відповідальності, аналіз деяких аспектів проблеми взаємної відповідальності держави та особи, встановлення діалектичного зв'язку відповідальності особи та держави у правовідносинах, що виникають з юридичної відповідальності.

Методи дослідження. Як методи дослідження використовувались структурно-логічний підхід, системний, порівняльно-правовий та формально-юридичний методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. А.Ф. Плахотний слушно зазначає, що у науковій літературі соціальну відповідальність визначають як додержання суб'єктами суспільних відносин вимог соціальних норм, а в разі безвідповідальної поведінки, що не відповідає вимогам цих норм, чи порушен-

ня суспільних порядків вони зобов'язані нести додатковий обов'язок особистого чи майнового характеру; соціальний механізм контролю, користуючись яким, суспільство забезпечує узгодження особистих і суспільних інтересів, спрямовує поведінку людей у необхідне, суспільно корисне русло [1, с. 74].

Відштовхуючись від загального, маємо зазначити, що відповідальність – це загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільства, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей, усвідомлення сутності та значення діяльності, її наслідків для суспільства, певної соціальної групи або конкретної особи [2, с. 67].

О.Ф. Скакун вказує на те, що юридична відповідальність – це передбачені законом вид і ступінь обов'язку правопорушника потерпіти від примусового державно-владного позбавлення благ психологічного, організаційного або майнового характеру у правовідносинах, що виникають між ним і державою з факту правопорушення [3, с. 95].

М.І. Козюбра впевнений у тому, що юридична відповідальність – це передбачений законом обов'язок особи зазнати несприятливих для себе наслідків як майнового, так і немайнового характеру, вид і ступінь яких визначаються компетентним органом за результатами розгляду скоєного особою діяння, визначеного законом як правопорушення [4, с. 148].

Така багатоманітність підходів до визначення поняття «юридична відповідальність» свідчить про наявність різних точок зору на сутність цієї соціально-правової категорії.

У літературі юридична відповідальність у класичному розумінні розглядається як негативна (ретроспективна) відповідальність в різних її трактуваннях, таких як необхідність правопорушника зазнавати несприятливих наслідків; правовий вплив держави (її спеціальних органів) на правопорушника, що обумовлений фактом вчинення правопорушень і полягає у додатковому обов'язку правопорушника зазнавати відповідних негативних наслідків; застосування до правопорушника штрафних (каральних) санкцій норм права.

Щодо позитивної юридичної відповідальності, яка розглядається як самостійне, сумлінне, активне виконання обов'язків, добровільне слідування приписам норм права, то до неї проявляється неоднозначне ставлення.

Так, Ю.Н. Оборотова переконує в тому, що позитивна юридична відповідальність визначається як реакція держави та суспільства на суспільно корисне діяння суб'єкта шляхом застосування до нього заходів правового заохочення [5, с. 127].

В позитивному сенсі юридична відповідальність – це усвідомлення суб'єктом права свого боргу (особливих обов'язків) перед суспільством,

колективом, соціальними групами. Таку відповідальність суб'єкт покладає на себе як би за майбутні результати своєї правомірної поведінки. Йдеться про додаткові, активні (порівняно з іншими суб'єктами права) зусилля, навантаження в тих чи інших напрямках життєдіяльності людей, які ведуть до певних позитивних результатів. За успіх взятої на себе місії та кінцеві позитивні результати індивід бере на себе зазначену відповідальність.

Нині накопичено значні наукові висновки, що доводять реальність та юридичний характер позитивної юридичної відповідальності, у багатьох дослідженнях проведено розмежування позитивної юридичної відповідальності та інших юридичних понять і категорій, зокрема правомірної поведінки, юридичного обов'язку, заходів державного заохочення [6].

Слушно вважати, що юридична відповідальність як цілісна категорія, створена з якісних підсистем, включає позитивний (перспективний) і негативний (ретроспективний) аспекти, що у своїй сукупності доповнюють одна одну. З огляду на це юридичну відповідальність слід розуміти як нормативну, гарантовану та забезпечену державою міру реагування останньої на дотримання, виконання, порушення норм права його суб'єктами, тобто кожним індивідом у суспільстві, що створює зв'язок між ними.

Юридична відповідальність зв'язана правовою нормою як різновидом норми соціальної, тому є зразковою моделлю суспільно корисної, суспільно прийнятної поведінки особи, бажаної з боку держави в особі законотворця, тобто це утворює нормативно врегульоване поле юридичної відповідальності особи, регулює вольову поведінку людей, що створює діалектичний зв'язок.

Дослідження проблем взаємної відповідальності держави та особистості в правовій державі опосередковується фундаментальним теоретичним та практичним значенням поняття правової держави. Ще в античності ідея побудови правової держави хвилювала філософів. Це було пов'язано з пошуками досконалих і справедливих форм суспільного життя, протистоянням деспотичному правлінню та абсолютизму. Проблеми формування та розвитку правової держави, її основоположні принципи, взаємовідносини між державою та суспільством досі залишаються невирішеними. Сьогодні держави прагнуть об'єднатися в єдине глобальне співтовариство, побудоване на взаємодії та взаємоповазі, що ще більше підвищує інтерес до проблеми правової держави. Розвиток спільних цінностей для кожної людини та загальних для всіх держав, визнання цивілізаційних досягнень складуть основу реалізованих процесів.

Щодо держави, то, незважаючи на різноманітність підходів до визначення цього соціально-

го інституту, більшість науковців сходиться на думці про те, що держава є формою організації суспільства, що виникає на певному щаблі розвитку суспільства та стає єдиною можливою організацією, що здатна виконувати всі завдання та функції, що стоять перед таким суспільством, задовольняючи та урівноважуючи потреби членів такого суспільства [7, с. 54].

У зв'язку із сучасними тенденціями розвитку суспільства, реорганізацією соціальної системи та державних структур питання формування та функціонування правової держави набули особливого значення в юридичній науці.

Серед основних елементів, що складають основу правової держави, слід назвати державні гарантії особистих прав і свобод, функціонування системи розподілу влади, функціонування представницької та законодавчої влади, нормативний порядок демократичної політики. Головним стрижнем правової державної ідеї є пріоритетний принцип прав і свобод особистості, який виступає визначальним для всіх інших принципів. Пріоритетне визнання всіх прав і свобод особи, їх законодавче закріплення, обов'язок дотримання демонструють концепцію реалізації правової держави та декларують відповідні цілі й завдання. Усі інші принципи є гарантами першого й можуть бути реалізовані лише в умовах його визнання.

Громадянське суспільство, у якому об'єднані вільні громадяни, є соціальною основою правової держави. Вона реалізує індивідуальні права та свободи людини, трудові та творчі можливості, підтримує та забезпечує плюралізм думок. Основою правової держави є принципи справедливості та гуманізму, рівності прав і свобод особистості. Така держава, здійснюючи верховенство влади, її повноту та ексклюзивність, реалізує повне забезпечення свободи суспільних відносин на основі рівності та справедливості для всіх громадян.

Метою громадянського суспільства є досягнення правового державного режиму в країні. Дії громадянського суспільства в неправовій державі можна трактувати як порушення стабільності та перевищення повноважень, але громадянське суспільство завжди прагне сформувати правову державу як єдиною можливе середовище проживання. Таким чином, громадянське суспільство та правова держава в процесі їх взаємодії утворюють складну та органічну соціальну систему, елементи якої доповнюють один одного. Якщо розглядати відповідальність держави перед громадянином, то можна виділити такі основні критерії, як захист від зовнішніх загроз (військова агресія, порушення прав за кордоном, економічний спад) та внутрішніх (бандитизм, тероризм, занепад в умовах життя), допомога в розвитку. Існують також зворотні обов'язки громадян перед державою, зокрема поважати закони, платити

податки, нести військову службу, допомагати правоохоронним органам.

Основні обов'язки громадянина прописані в Конституції України. Кожна людина повинна виявляти повагу до культурних цінностей окремих осередків суспільства. Обов'язки включають неприпустимість посягання на чужу власність, свободу. Кожна людина зобов'язана платити податки, дбати про природні ресурси. Окреме питання поставлене щодо захисту батьківщини, іміджу країни, захисту культурної спадщини [8].

Головним критерієм життя в суспільстві є збереження умов для нормального життя населення. Вони досягаються підтримкою деяких показників, зокрема народжуваності, середнього доходу сім'ї. Інструментами є органи влади, а саме законодавчі, виконавчі, судові, військові відомства. Усі установи та формування дотримуються однієї мети, що полягає у збереженні цілісності держави. Держава несе відповідальність перед громадянином. Останнім гарантуються права, закріплені у тексті Конституції, такі як гідне безпечне життя; власність на майно, право розпоряджатися ним на власний розсуд; сприятливе навколишнє середовище (збереження природних умов та покарання відповідальних за його шкоду); захист історично значущих об'єктів та подій [8].

Відповідальність держави перед громадянином полягає у готовності влади протистояти непередбачуваним подіям, які навіть частково можуть призвести до розладів. Профілактичними заходами для підвищення свідомості суспільства виступають такі дії, як формування патріотизму у молодого покоління; освіта; своєчасне коригування законів за сформованих умов.

Взаємна відповідальність держави та особистості – єдиний можливий спосіб існування здорового та міцного суспільства. Це досягається законністю дій як державних інститутів, так і інституцій громадянського суспільства. Правовий порядок починається з відповідальності кожної людини за свої дії.

Саме вільна й відповідальна людина є головною рушійною силою складних суспільних відносин, зокрема політичних, економічних, соціальних, правових, етнічних, конфесійних, культурних. Кожна особа має приватні потреби та інтереси, які штовхають її на взаємодію з іншими суб'єктами громадянського суспільства. Бажаючи їх задовольнити, вільна й відповідальна людина виходить у зовнішнє, соціальне середовище, в результаті чого формуються інституції громадянського суспільства. Інституції громадянського суспільства співпрацюють з інститутами держави, формулюючи інтереси груп суспільства, вони звертаються до держави з пропозиціями та зауваженнями щодо врегулювання певного напрямку життєдіяльності суспільства [9, с. 236].

Взаємна відповідальність людини й держави передбачає двосторонній контроль за діяльністю всіх структур суспільства. Здорові відносини між усіма гілками влади можливі лише за активної участі населення. Прояв пасивності часто зумовлює кризові явища в країні, породжує недемократичність та нелегітимність влади (наприклад, соціальна шкода від неучасті у виборах державних та місцевих органів влади). Не можна говорити про державу як про певний окремий компонент. Суспільство впливає на дії влади, воно наділяє їх повноваженнями. Воно також продовжує визнавати державу, коли керівництво країни перестає викликати почуття довіри.

Якщо громадянин або держава не виконує своїх обов'язків, він (вона) має зазнавати негативної юридичної відповідальності відповідно до вимог законодавства. Порушення прав людини урядом не повинні залишатися безкарними через відсутність інструментарію захисту. Так, недостатнє забезпечення ліками в період гострої потреби передбачає матеріальну компенсацію громадянам шляхом реалізації права на судовий захист.

Взаємна відповідальність особи та держави означає, що громадяни та владні структури повинні неухильно виконувати обов'язки, покладені на них законом. Будь-які відносини між особою та державними установами, керівниками всіх рівнів повинні базуватись на правових нормах. Будь-який вплив на особу, не визначений законодавчими вимогами, є порушенням громадянських прав і свобод [8].

У питанні взаємної відповідальності особистості та держави важливу роль відіграють також гарантії прав і свобод особи, що обумовлено визнанням особи найвищою цінністю. Законні інтереси громадянина та їх юридична підтримка є пріоритетом правового режиму в будь-якій країні. Перш за все гарантії особи пов'язані з юридичним визнанням права на свободу та незалежність. Свобода не означає певної всюдозволеності в правовій державі. Швидше, навпаки, особа реалізує свої права та законні інтереси такими діями, які перш за все не порушують статус іншої особи та наявні права інших людей.

Висновки. Таким чином, відносини між державою та суспільством розкриваються через розбудову громадянського суспільства в правовій державі. Нормативні акти, видані державою, встановлюють правила поведінки як для суспільства, так і для держави. Взаємозв'язок держави й права виражається у верховенстві прийнятих регуляторних актів, які є справедливими та недискримінаційними. Взаємна відповідальність особи та держави означає, що громадяни та владні структури повинні неухильно виконувати обов'язки, покладені на них такими регуляторними актами.

Література

1. Плахотный А.Ф. Проблемы социальной ответственности : монография. Харьков : Высшая школа, 1981. С. 74.
2. Білозьоров Є.В. та ін. Теорія держави та права : навчальний посібник / за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 2-ге вид. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 464 с.
4. Козюбра М.І. та ін. Загальна теорія права : підручник. Київ : Ваіте, 2015. 302 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / под. ред. Ю.Н. Оборотова. Одесса : Феникс, 2011. 436 с.
6. Мисак О.В. Теоретичні проблеми визначення змісту юридичної відповідальності. URL: <http://pgpjournal.kiev.ua/archive/2016/07/22pdf> (дата звернення: 11.04.2021).
7. Мерник А.М. Державно-правові явища як об'єкт розгляду теорії держави та права й інших міждисциплінарних напрямів юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2015. Т. 1. С. 52–56.
8. Взаємна відповідальність держави і громадянина. URL: <https://uk.infoaboutlawyers.com/4105086-what-is-the-responsibility-of-the-state-to-the-citizen-mutual-responsibility-of-the-state-and-the-citizen> (дата звернення: 11.04.2021).
9. Мерник А.М. Громадянське суспільства як інституційна система. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4 (67). С. 231–239.